

Албул Ірина

Albul Iryna

Кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

e-mail: alirvol@i.ua

ВЕКТОРИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Мета дослідження полягає у виокремленні інноваційних ознак соціального захисту українських дітей в умовах відсутності батьківської опіки. Завдяки використанню методів аналізу, синтезу та узагальнення виявлено основні тенденції інноваційної діяльності державних органів влади щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. З'ясовано, що реформування системи соціального захисту вимагає активної взаємодії зусиль держави й інститутів громадянського суспільства, спрямоване на деінституалізацію влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, й переорієнтування принципів грошового забезпечення сімей з прийомними дітьми; окремої уваги приділяється співпраці з представниками бізнесових кіл та міжнародними донорами.

Ключові слова: діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; соціальне забезпечення; інноваційна діяльність

VECTORS OF REFORM SOCIAL PROTECTION SYSTEMS FOR ORPHAN CHILDREN AND CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CARE

The aim of the study is to highlight and analyze certain aspects of Ukraine's innovation activities regarding social support for orphans and children deprived of parental care; determine innovative features of social protection of Ukrainian children in terms of parental care absence. The use of methods of analysis, synthesis and generalization revealed the main tendencies of innovative activity of the state authorities regarding orphans and children deprived of parental care. It has been found out that the innovative development of the Ukrainian social support system for orphans and children deprived of parental care is due to positive world experience and focused on the protection of the best interests of the child and the satisfaction of their vital needs; reforming social protection system requires active involvement of the state and civil society institutions, aimed at the deinstitutionalization of placement of orphans and children deprived of parental care, and reorientation of the principles of financial support for families with adopted children; special attention is paid to cooperation with business representatives and international donors.

Key words: orphans and children deprived of parental care; social support; innovative activity

Вирішення проблеми сирітства та відсутності батьківського піклування потребує загального соціально-економічного та демографічного оздоровлення українського суспільства, покращення економічної ситуації, тобто соціальне забезпечення дітей вказаної категорії вимагає уваги та реформування. Сьогодні особлива увага звертається на дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та осіб з їх числа, як мають інвалідність.

Міністерство соціальної політики спільно з народними депутатами України працює над законопроектами щодо поліпшення соціального забезпечення осіб з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які мають інвалідність [3].

Як соціально-економічне поняття «соціальне забезпечення» є відносинами щодо перерозподілу національного доходу з метою забезпечення встановлених соціальних стандартів життя для кожної людини в умовах дії соціальних ризиків.

Актуальність проблем соціального забезпечення дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування підтверджує стабільна увага наукової громадськості. Наприклад, О. Потопахіна [11] першою у сфері права соціального забезпечення комплексно дослідила систему заходів соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, права та гарантії зазначеної категорії дітей та осіб з їх числа у сфері освіти і праці, трактувавши поняття соціального захисту як систему гарантованих державою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо повного державного забезпечення відповідно до державних соціальних стандартів і отримання передбачених законодавством пільг для задоволення їх життєво необхідних потреб та створення умов для нормальної життєдіяльності.

Аналізу стану соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в аспекті їх правової соціалізації присвячено дослідження М. Полякової [9]; зокрема, визначено окремі теоретичні та організаційно-правові засади юридичного механізму соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні; внесено пропозиції щодо удосконалення національного законодавства про соціальний захист дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та практики його застосування.

Дослідниками О. Погрібною, Т. Шевченко, А. Євдокимовою [8] проаналізовано державну політику та стратегічні орієнтири соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в контексті реформування державної системи опіки, запропоновано ієрархію управління у сфері соціального захисту цих дітей.

У своєму дисертаційному дослідженні О. Мордань [4] комплексно і системно дослідила державну політику щодо соціального захисту дітей, які

залишились без піклування батьків, трактувавши цей напрям державної політики як організовану і цілісну систему діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, спрямовану на поліпшення становища дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та бездоглядних дітей, з метою відновлення і реалізації їх прав на сімейне піклування, забезпечення добробуту і повноцінного розвитку, створення умов для оптимального життєвого облаштування в суспільстві.

У своїх наукових доробках О. Прокопенко [12] наголошує на проблемі соціального сирітства та підкреслює необхідність заходів щодо його профілактики шляхом проведення профілактичної роботи серед населення та забезпечення реалізації взятих державою зобов'язань щодо повного державного забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Розділяючи думки зазначених дослідників про актуальність проблеми сирітства та необхідність активної позиції держави у її вирішенні, вважаємо за доцільне висвітлити та проаналізувати деякі аспекти інноваційної діяльності України щодо соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що і є метою даної статті.

У дослідженні використано теоретичні методи наукового пізнання: систематизації – дали змогу узагальнити результати наукових досліджень за темою статті; аналізу, синтезу та узагальнення – виявити основні тенденції інноваційної діяльності державних органів влади щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Мета статті – висвітлити та проаналізувати окремі аспекти державної політики щодо соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, виокремити інноваційні ознаки соціального захисту дітей в умовах відсутності батьківської опіки.

Відповідно до найкращого світового досвіду держава та органи місцевого самоврядування забезпечують розвиток досить розширеного спектру послуг для дітей та сімей з дітьми.

Запровадження соціальних, медичних, освітніх, реабілітаційних послуг потребує необхідних фінансових та кадрових ресурсів. Досвід показує, що система інституційного догляду та виховання дітей є достатньо затратною, не забезпечує успішної соціалізації особистості, утруднює соціальну адаптацію на всіх вікових етапах розвитку дитини. Необхідність вирішення вказаної проблеми вимагає активного реформування системи інституційного догляду та виховання дітей. Наголосимо на важливості об'єднання зусиль і держави, і громадянського суспільства при підтримці представників бізнесових кіл та міжнародних донорів України. Означена інноваційна спрямованість держави щодо соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, викристалізувалася у державному документі «Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки» (надалі – Стратегія) [6].

Основними принципами, на яких базується Стратегія, визначено наступні: безпека і благополуччя дитини є пріоритетом державної політики;

сім'я є найкращим середовищем для виховання та розвитку дитини; збереження сім'ї для дитини є головною умовою забезпечення найкращих інтересів дитини та її благополуччя; державою заохочується та підтримується відповідальне батьківство; реформування системи інституційного догляду та виховання дітей проводиться з урахуванням потреб, думок та інтересів кожної дитини; залученням дітей до прийняття рішень, що стосуються їх життя та майбутнього.

З метою інтегрування та координації дій для забезпечення реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, зусилля заінтересованих сторін спрямовуються на реалізацію низки завдань:

щодо нормативно-правової бази (удосконалення законодавства для забезпечення реформування системи інституційного догляду та виховання дітей; інтегрування основних принципів, цілей і завдань Стратегії у пріоритетні напрями діяльності органів виконавчої влади).

щодо координації зусиль суб'єктів імплементації Стратегії (запровадження механізму міжвідомчої координації дій для досягнення цілей і виконання завдань Стратегії; конкретизація та розмежування повноважень і відповідальності органів виконавчої влади на центральному та місцевому рівнях щодо забезпечення прав дитини та підтримки сім'ї, сприяння у реалізації таких повноважень органами місцевого самоврядування, розроблення та впровадження регіональних планів реформування системи інституційного догляду та виховання дітей).

щодо фінансового забезпечення процесу реформування (розроблення фінансових механізмів забезпечення реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, розвитку послуг з підтримки дітей і сімей з дітьми).

щодо моніторингу та оцінки якості реалізації запланованих заходів (розроблення та впровадження системи моніторингу та оцінювання процесу реформування системи інституційного догляду та виховання дітей; впровадження механізму прийняття рішень у найкращих інтересах дитини всіма суб'єктами забезпечення та захисту її прав, а також залучення дітей до прийняття рішень з питань, що стосуються їх життя).

Розвиток ефективної та спроможної системи підтримки зростання дітей у сім'ї обумовлюється відповідністю можливостей територіальної громади та потреб її мешканців, і вимагає зосередження уваги на наступних аспектах: підтримка біологічної сім'ї дитини, раннє виявлення вразливих сімей з дітьми; розвиток територіальної мережі соціальних послуг; забезпечення доступності послуг для дітей з особливими потребами, зокрема дітей з інвалідністю, та сімей, у яких виховуються такі діти; підтримка сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, з метою збереження сім'ї для дитини; залучення неурядових організацій до участі у наданні послуг сім'ям з дітьми; створення ефективних механізмів підтримки сімей з дітьми, що поєднують фінансову, матеріальну допомогу та послуги для сприяння батькам у виконанні своїх обов'язків з догляду та виховання дітей і подолання складних життєвих обставин; забезпечення необхідного

рівня професійної компетентності фахівців, які надають послуги дітям і сім'ям з дітьми; розроблення та впровадження механізмів моніторингу та оцінювання ситуації у територіальних громадах на забезпечення реалізації права дитини на виховання в сім'ї [7].

Забезпечення якісного альтернативного догляду дітей, які залишилися без піклування батьків, з метою запобігання потраплянню таких дітей до закладів інституційного догляду та виховання дітей можливе за умов розвитку послуг альтернативного догляду за дітьми, які з певних причин не можуть проживати з біологічними батьками; забезпечення послугами альтернативного догляду за дітьми віком до трьох років з метою припинення практики направлення таких дітей до закладів інституційного догляду та виховання дітей; вжиття заходів до припинення влаштування дітей до закладів інституційного догляду та виховання дітей з причин бідності або перебування сім'ї у складних життєвих обставинах; запровадження механізму врахування інтересів та індивідуальних потреб кожної дитини під час визначення форми її влаштування; розроблення та затвердження стандартів якості послуг альтернативного догляду за дітьми; розроблення та затвердження стандарту послуги з підготовки до самостійного життя дітей, які виховуються в системі альтернативного догляду за дітьми [7].

Відповідно до «Плану заходів з реалізації I етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки», на центральні органи виконавчої влади покладено реалізацію таких заходів, як розроблення нормативно-правових актів щодо модернізації підходів до фінансування закладів інституційного догляду та виховання дітей, зокрема щодо запровадження механізму співфінансування з державного та місцевих бюджетів заходів з утворення дитячих будинків сімейного типу для активізації розвитку послуг із догляду дітей у сім'ї безпосередньо у територіальній громаді за місцем походження дитини [7].

Окремим заходом визначається затвердження мінімального державного соціального стандарту щомісячного утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відповідно до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [2].

Загалом, державні соціальні стандарти – це встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій. Метою встановлення державних соціальних стандартів і нормативів є визначення механізму реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантій громадян, передбачених Конституцією України; визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах та фінансових ресурсів для їх реалізації; визначення та обґрунтування розмірів видатків бюджетних коштів і коштів соціальних фондів на соціальний захист і забезпечення населення та утримання соціальної сфери. Державні соціальні стандарти обов'язково враховуються при розробці програм економічного і соціального розвитку [1].

Наприклад, «Державним стандартом соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування» визначається зміст, обсяг, умови та порядок надання соціальної послуги соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування (сім'ї опікунів, піклувальників, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу), показники її якості для суб'єктів усіх форм власності та господарювання, що надають цю послугу. Цей документ застосовується для організації та здійснення соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, а також моніторингу та контролю за якістю надання такої соціальної послуги.

Державним стандартом визначається соціальна послуга соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування як комплекс заходів, що передбачає допомогу у створенні та підтримці позитивного соціально-психологічного клімату в сім'ї, адаптацію дитини в нових умовах, створення належних умов для забезпечення індивідуальних потреб кожної дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, у розвитку та вихованні, захист майнових, житлових та інших прав дитини, сприяння навчанню та розвитку дитини, допомогу у зміцненні/відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків, у створенні та забезпеченні умов для пріоритетного права дитини на усиновлення, підготовку дитини до виходу із сім'ї, в тому числі до самостійного життя.

Реалізація означеного Державного стандарту вимагає якісного моніторингу через соціальний аудит та інспектування, зокрема відвідування отримувача соціальної послуги соціального супроводу за місцем його проживання (перебування), у тому числі без попередження заздалегідь; збір додаткової інформації стосовно отримувача соціальної послуги соціального супроводу; проведення оцінки потреб отримувача соціальної послуги соціального супроводу; складання, коригування та внесення змін до плану соціального супроводу.

Окрема увага приділяється методичній та психологічній підтримці батьків чи осіб, що їх замінюють. Так, зміст соціального супроводу передбачає консультування прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів, піклувальників щодо їх ролі у подоланні дитиною відчуття втрати; організацію та проведення індивідуальної, групової роботи з членами сім'ї та дитиною з метою адаптації дитини до умов проживання в сім'ї, а якщо дитині встановлено інвалідність – надання допомоги в отриманні та організації виконання індивідуальної програми реабілітації, виявленні потреб у розумних пристосуваннях та їх забезпеченні (засобах комунікації, додаткових фахових послугах, адаптації приміщення, виборі формату викладу інформації, визначенні та дотриманні індивідуального режиму тощо); психологічну підтримку прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів, піклувальників щодо розвитку та виховання дітей шляхом залучення їх до участі у тренінгах, лекціях, групах підтримки, інших заходах;

надання допомоги з питань захисту майнових, житлових та інших прав дитини; перенаправлення отримувачів соціальної послуги соціального супроводу до інших надавачів соціальних послуг, в тому числі для отримання спеціалізованих послуг з метою всебічного розвитку дитини; консультування отримувачів соціальної послуги соціального супроводу з питань допомоги дитині в підтриманні неперервності родинних стосунків та суспільно корисних зв'язків; психологічну підтримку отримувачів соціальної послуги соціального супроводу у створенні та забезпеченні права дитини на усиновлення; розвиток вмінь та навичок щодо підготовки дитини до самостійного життя; інформування щодо органів, організацій та закладів, які можуть надати підтримку дитині після вибуття із сімейних форм виховання; ведення документації.

Державним стандартом декларуються основні принципи надання соціальної послуги соціального супроводу: доступність соціальної послуги соціального супроводу; незалежність отримувача соціальної послуги соціального супроводу; його захист та безпека; конфіденційність інформації [5].

Фінансово-економічне обґрунтування полягає у тому, що вартість соціальної послуги соціального супроводу розраховується з урахуванням її собівартості, адміністративних витрат і податку на додану вартість відповідно до законодавства; вартість соціальної послуги соціального супроводу, що надається за рахунок місцевих бюджетів, формується з урахуванням фінансових можливостей відповідних місцевих бюджетів.

На соціальне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спрямована постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною», оплати послуг із здійснення патронату над дитиною та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, підтримки малих групових будинків», прийнята 26 червня 2019 року [10].

Зазначений нормативний акт розроблено відповідно до частини другої статті 97 Бюджетного кодексу України з метою впорядкування механізму надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на виплату державної соціальної допомоги конкретним категоріям населення.

Прийнятою постановою Кабінету Міністрів України затверджено:

порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на виплату державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною», оплату послуг із здійснення патронату над дитиною та виплату

соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, підтримку малих групових будинків;

порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною», підтримку малих групових будинків. Також зазначеним Порядком призначення і виплати передбачено зняття обмеження щодо сумарного обсягу грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам з метою забезпечення рівних фінансових гарантій всім дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, що виховуються у прийомних сім'ях та ДБСТ, незалежно від порядкового номеру їх влаштування.

Головним розпорядником субвенції є Міністерство соціальної політики України, а розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня є структурні підрозділи з питань соціального захисту населення обласних держадміністрацій; структурні підрозділи з питань соціального захисту населення районних держадміністрацій, виконавчі органи міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад.

Серед очікуваних результатів впровадження даного державного документу виокремимо збільшення кількості дітей, влаштованих у родинні форми з паралельним зниженням їх кількості, в тому числі дітей з інвалідністю, в закладах інституційного догляду та виховання; розширення спектру послуг для дітей та сімей з дітьми у громаді щодо тимчасового догляду та виховання дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у сім'ях патронатних вихователів та інших альтернативних форм догляду та виховання; створення фінансових стимулів для розвитку послуг з догляду дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у сімейному середовищі, прискоренню процесів трансформації інтернатних закладів для дітей [10].

Отже, висвітливши та проаналізувавши окремі аспекти державної політики щодо соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, можемо виокремити такі інноваційні ознаки соціального захисту дітей в умовах відсутності батьківської опіки:

інноваційний розвиток української системи соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зумовлений позитивним світовим досвідом та зорієнтований на захист найкращих інтересів дитини і задоволення життєво-важливих потреб;

реформування системи соціального захисту вимагає активної взаємодії держави й інститутів громадянського суспільства, спрямованої на деінституалізацію влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, й переорієнтування принципів грошового забезпечення сімей з прийомними дітьми;

основними векторами соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зафіксованими у державних

документах, є модернізація підходів до фінансування закладів інституційного типу, затвердження механізмів співфінансування з державних і місцевих бюджетів та затвердження державних стандартів соціального обслуговування сімей з дітьми вказаної категорії.

Представлене дослідження не претендує на вичерпність висвітлення питання, тому перспективним буде вивчення та аналіз регіональних програм соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах децентралізації влади і фінансування.

Список використаних джерел

1. Державні соціальні стандарти / Міністерство соціальної політики. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/socialni-standarti.html>
2. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>
3. Міністерство соціальної політики. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/min-socpolitiki-pracuuye-nad-polipshennyam-socialnogo-zahistu-ditej-sirit-i-ditej-pozbavlenih-batkivskogo-pikluvannya-yaki-mayut-invalidnist-marina-lazebna>
4. Мордань О. О. Державна політика щодо соціального захисту дітей, які залишились без піклування батьків : дис. ...канд. наук з державного управління : 25.00.02 / Київ, 2015. 234 с.
5. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування : Наказ Міністерства соціальної політики. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1089-17>
6. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80>
7. План заходів з реалізації I етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80>
8. Погрібна О. С., Шевченко Т. І., Євдокимова А. В. Державне управління у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Сумській області. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2015. № 4. С.72–82
9. Полякова О. М. До питання про правову соціалізацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013 № 4 (30). С. 376–382.
10. Деякі питання виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною», оплати послуг із здійснення патронату над дитиною та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя, підтримки малих групових будинків : Постанова КМ України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-2019-%D0%BF>
11. Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/1690>
12. Прокопенко О. С. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2018. Vol.2. 4(8). URL: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/01062018/5700